

SUMMARY

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE FREE TRADE AREA CREATING
OF UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION

Goncharenko N.I., Ph.D., senior researcher
V.N. Karazin Kharkiv National University

In this article the research of the prospects of a Free Trade Area creating of Ukraine and the EU was provided. The ways of ensuring of a deep free trade area creating conditions of Ukraine and the EU were proposed.

Key words: economic integration, national economy competitiveness, free trade area.

Поступила в редакцію 29.06.2011 р.

УДК 338.48.025.2 (477)

**ДЕРЖАВНІ ЕКОНОМІЧНІ РЕГУЛЯТОРИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УКРАЇНІ**

Гуслев А.П., аспірант
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена актуальній темі регулювання туристичної діяльності в Україні. Представлена характеристика інструментів регулювання туристичної діяльності.

Ключові слова: ринкова економіка, інституціоналізм, інструменти регулювання.

Постановка проблеми. Ринкова економіка являє собою складний механізм організації економічних відносин, здійснення яких засновано на повній економічній свободі учасників щодо прийняття і реалізації економічних рішень (рішень щодо розподілу і споживання економічних благ, в т.ч. – природного походження) з приводу купівлі-продажу товарів і послуг (передачі прав власності на товари та послуги). Основними ознаками ринкового механізму (на відміну від адміністративного регулювання економіки) є свобода вибору учасників щодо визначення можливостей участі в ринковому обміні товарами та послугами, вільне встановлення цін на товари та послуги на основі балансу попиту і пропозиції. Розбудова ринкових відносин у сфері використання туристичного потенціалу, споживання природних благ, запобігання поширенню антропогенного забруднення природи також передбачає свободу волі учасників туристичного ринку, добровільність у сферах прийняття, обмеження і передачі складного комплексу прав та зобов'язань, які прямо або опосередковано пов'язуються з участю у функціонуванні ринкового механізму регулювання туристичної діяльності

Мета статті. Виявити основні економічні регулятори туристичної діяльності в Україні.

Останні дослідження з теми. Питанням державного економічного регулювання туристичної діяльності присвячено низку робіт вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких:

Є. Воробйов, А. Голіков, А. Грищенко, Ю. Гуменюк, В. Дикань, К. Крапф, О. Любіцева, М. Мальська, О. Яременко.

Виклад основного матеріалу. Інституціональна структура економіки являє собою сукупність матеріальних та нематеріальних умов (інститутів), формування та постійне удосконалювання яких необхідно для виникнення й розвитку ринкових відносин. Інститути є певною формою (організаційною, економічною, культурною, нормативно-правовою) втілення діючої у певних історичних умовах сукупності соціально-економічних правил і структур, над встановленням яких не владні окремі учасники або групи учасників ринкових відносин. Інститути визначають умови, що обумовлюють індивідуальний (для певного учаснику ринку) або колективний (для групи учасників ринку) вибір при використанні всіх видів ресурсів (насамперед – природних благ) [2].

Сукупність економічних відносин щодо туристичного обслуговування оздоровчо-рекреаційних та соціально-культурних вимог споживачів являє собою одну з важливих сфер інституціонального регулювання ринку послуг. Інституціональна структура туристичної діяльності являє собою специфічне організаційно-економічне і нормативне правове утворення ринкової економіки, функція якого полягає у захисті і всебічному дотриманні прав і інтересів учасників ринкових відносин у сфері туризму для забезпечення усталеності і стабільності суспільного та індивідуального розвитку учасників даного ринку.

Формування інституціональної структури ринкових відносин у сфері туристичної діяльності відбувається на трьох основних рівнях – міждержавному, національному та підприємницькому – і звичайно стосується розбудови і підтримки розвитку обох типів інститутів – інституціональних правил та інституціональних структур регулювання туристичної діяльності – ТД. Таким чином, інституціональні правила регулювання туристичного процесу на міждержавному рівні у цілому носять рекомендаційний, але формальний характер і переважною мірою стосуються встановлення найбільш загальних засад здійснення туристичної діяльності [3].

Функціонування інституціонального механізму туристичної діяльності на національному рівні в комплексі спрямовується на формування системи регулюючих впливів для створення рамкових умов здійснення ТД, сприятливих щодо досягнення цілей державної туристичної політики (ДТП). До складу такого комплексу звичайно входять адміністративно-розпорядницькі (способи прямого підкорення волі суб'єктів ТД для орієнтації на досягнення встановлених завдань ДЕП) та економічні (непрямі форми регулюючого впливу, за які зосередження матеріальної зацікавленості та волі суб'єктів ТД на вирішенні встановлених завдань ДТП здійснюється через зміну економічної ситуації навколо діяльності цих суб'єктів) та змішані (з ознаками обох зазначених груп) інструменти регулювання. Зазначені групи інструментів можуть суттєво розрізнятися за характером впливу, проте їхнє застосування у практиці передбачає насамперед визначення адекватності управлінським проблемам регулювання туристичної діяльності за наступними ознаками:

1) зміст регулюючого впливу – параметри управлінської проблеми (причини відхилення режиму функціонування об'єкту регулювання) та спосіб, який використовується для оптимізації стану або поведінки цього об'єкту;

2) сфера виникнення корисного ефекту – етап туристичної діяльності, за яким передбачається утворення позитивного ефекту регулювання розвитку туристичного ринку, а саме: постачальницька; виробнича; споживацька;

3) добровільність – можливість (безперешкодність, безвитратність) відмови учасника ТД, на якого спрямовується регулюючий вплив, від продовження здійснення певної моделі поведінки в ході цієї діяльності;

4) періодичність – частота і вибірковість надання регулюючого впливу;

5) інтенсивність – сила і масштаб регулюючого втручання до процесу функціонування учасника ТД (визначається за співвідношенням ресурсів, які витрачаються або можуть бути витрачені при наданні регулюючого впливу відносно до обсягу ресурсів, задіяних у ТД певного учасника, за критерієм мінімальної оптимальності – чим менше ресурсів застосовується, тим більшою є інтенсивність, та навпаки);

6) економічність – співвідношення загальних результатів (обсягів отриманого внаслідок регулюючого впливу корисного ефекту для всієї сфери регулювання) і витрат ресурсів, пов'язаних із здійсненням регулюючого впливу.

На окрему увагу в комплексі нормативних інституціональних правил на національному рівні заслуговують насамперед економічні інструменти регулювання туристичної діяльності.

Рис.1. Інституціональна структура функціонування туристичної індустрії

Характеристика інструментів регулювання туристичної діяльності

Таблиця 1

Група інструментів 1	Інструмент регулювання 2	Зміст регулюючого впливу 3	Спрямованість дії 4	Добровільність 5	Періодичність 6	Інтенсивність 7	Економічність 8
Адміністративно-розпорядницькі	Прямий державний контроль	Застосування прямих процедур підпорядкування і безумовного погодження із регулюючим суб'єктом дій і рішень щодо ТД	Виробництво Споживання	Примусовий	Постійно Вибірково	Висока	Дуже низька
	Квотування	Пряме обмеження прав виробника туристичної послуги щодо здійснення певних операцій в рамках ТД	Виробництво	Частково добровільний (є можливість відмови)	Постійно	Висока	Середня
	Ліцензування діяльності	Обмеження (повне або з певними умовами) доступу виробника до ресурсів, використання яких може бути причиною утворення деструктивних ефектів	Постачання Виробництво	Частково добровільний (є можливість відмови)	Постійно	Середня	Низька
	Ліцензування (сертифікація) техніки і технології	Обмеження (повне або з певними умовами) можливості виробника щодо використання певних технологічних процесів, здійснення яких може бути причиною утворення деструктивних ефектів	Виробництво	Частково добровільний (є можливість відмови)	Постійно	Середня	Середня
	Стандартизація послуг	Повне обмеження можливості використання певних операційних процесів і обладнання, які можуть бути причиною утворення деструктивних ефектів	Виробництво	Примусовий	Постійно	Середня	Середня
Група інструментів	Інструмент регулювання	Зміст регулюючого впливу	Спрямованість дії	Добровільність	Періодичність	Інтенсивність	Економічність
Економічні	Пряме моральне стимулювання	Впровадження заходів щодо підвищення соціального статусу осіб, які приймають рішення у сфері ТД за умови прийняття ними певних зобов'язань	Постачання Виробництво Споживання	Добровільний	Періодично	Висока	Низька
	Штрафи і фінансові санкції	Встановлення фінансових обмежень щодо отримання економічного ефекту порушником туристичного законодавства, перерозподіл	Постачання Виробництво	Примусовий	Вибірково	Висока	Низька
	Компенсаційні виплати	Компенсація частки або усіх витрат або збитків учасника ТД від реалізації заходів, передбачених державною туристичною політикою	Виробництво Споживання	Добровільно	Постійно	Середня	Середня
Економічні	Субсидії	Фінансова підтримка (як правило у фіксованому розмірі виплат) діяльності учасника ТД, який сприяє реалізації ДТП, безвідносно до фактичних його витрат або збитків від такої діяльності	Постачання Виробництво	Добровільно	Постійно	Середня	Середня
	Податкові пільги (або санкції)	Встановлення знижених (або підвищених) ставок оподаткування результатів ТД (чи окремих етапів її здійснення) для підприємств, які сприяють (або перешкоджають) реалізації ДТП	Постачання Виробництво	Добровільно	Постійно	Середня	Висока
Група інструментів	Інструмент регулювання	Зміст регулюючого впливу	Спрямованість дії	Добровільність	Періодичність	Інтенсивність	Економічність
Економічні	Державне замовлення	Пряме фінансування надання туристичних послуг, яке сприяє досягненню цілей ДЕП	Виробництво Споживання	Добровільно	Періодично	Низька	Середня
	Пільгове кредитування	Надання кредитних знижок при виділенні інвестиційних коштів для реалізації проектів, сприятливих цілям ДТД	Виробництво	Добровільно	Вибірково	Середня	Середня
	Гарантування (пільгове страхування)	Надання державних гарантій або страхових знижок суб'єктам ТД, що сприяють реалізації цілей ДЕП	Виробництво	Добровільно	Періодично	Висока	Висока
Змішані	Регулювання цін	Встановлення прямих обмежень щодо рівня цін на певні туристичні послуги (як правило, різного ступеня соціальної значущості)	Постачання Виробництво Споживання	Примусове	Постійно	Середня	Низька
	Державне фінансування заходів з розвитку туризму	Пряме бюджетне фінансування інвестиційних витрат на впровадження заходів щодо розвитку туристичної діяльності	Постачання Виробництво	Добровільне	Вибірково	Низька	Низька

На нашу думку, доцільність поширення (відносно традиційних адміністративно-розпорядних методів регулювання) використання зазначених інструментів обумовлюється наступними ознаками їхнього вживання в туристичній індустрії:

прямий характер регулюючого впливу, заснований на безпосередності причино-наслідкового зв'язку між регулюючим втручанням та отриманням бажаного ефекту від розширення туристичного потенціалу;

дієвість, тобто можливість надання регулюючого впливу, адекватного за змістом і різноманіттям природі і характеру проблем, що виникають в ТД;

універсальність – можливість спрямування регулюючого впливу на різні сфери утворення бажаних ефектів для запобігання виникненню небажаних шкідливих наслідків туристичної діяльності (зокрема, екодеструктивних);

гнучкість, тобто можливість регулювання інтенсивності впливу.

Звичайно державні економічні регулятори туристичної діяльності за цільовою спрямованістю регулюючого впливу поділяють на дві великі групи:

запобіжні – регулятивні інструменти дискримінаційного впливу держави на професійних учасників ринку;

мотиваційні – регулятивні інструменти, дію яких спрямовано на активізацію туристичної діяльності для стимулювання та заохочення щодо впровадження технологічних, економічних, організаційних та інших заходів із розширення асортименту туристичних продуктів, підвищення якості послуг, захисту навколишнього середовища і економії природних ресурсів, запобігання екодеструктивному забрудненню, формуванню інших природоохоронних ефектів.

Слід проте зазначити, що навіть за умови поширення використання економічних інструментів регулювання туристичної сфери, що відбулося за останні роки, сфера такого впливу в Україні в цілому обмежується суто запобіжними цілями, встановлення яких обумовлюється перш за все поточними інтересами поповнення бюджету. Крім того, досить поширеним залишається використання адміністративно-розпорядницьких засобів впливу, які також зовсім не здатні створити великі обсяги корисного ефекту стимулювання розвитку туристичної індустрії [7].

Таким чином, у сучасних умовах ретельної уваги заслуговує проблема встановлення чітких пріоритетів і критеріїв оптимального використання інструментів регулювання туристичного ринку, а також чіткого ув'язування вибору форм державного впливу на учасників ТД відповідно до завдань ДТП і очікуваного соціально-економічного ефекту. Отже, інституціональними структурами туристичної діяльності на національному рівні виступають фахові державні органи і установи, інші суб'єкти, на яких покладається відповідальність за реалізацію ДТП, а також громадські організації та професійні об'єднання учасників ринку. В системі державних органів управління туристичною діяльністю в Україні можна виділити: ----- - спеціалізовані

органи, які займаються тільки проблемами;

- підрозділи центральних органів, що здійснюють допоміжну діяльність з регулювання туристичної сфери, яка носить специфічний характер в межах своєї компетенції або профілю;

- фахові й уповноважені підрозділи органів місцевої влади.

Функцією державних органів в сфері регулювання туризму є розробка і реалізація державної туристичної політики, головне завдання якої полягає у формуванні єдиного екологічно-безпечного господарсько-економічного туристичного простору для створення засад забезпечення розвитку національної економіки через впровадження наступних груп заходів: здійснення глибоких структурних, техніко-технологічних й організаційних змін у туристичній сфері, вдосконалення зовнішньоекономічних зв'язків, здійснення у перспективі заходів у сферах руху капіталів, валютних коштів, трудових ресурсів тощо; узгодження міжнародного науково-технічного та економічного співробітництва у сфері економічної інтеграції для акумулювання ресурсів і зусиль, необхідних для вирішення сучасних проблем розвитку туристичної індустрії [6].

Проте, як вже зазначалося вище, можливості державних органів щодо реалізації зазначених завдань через сукупність об'єктивних і суб'єктивних проблем і труднощів залишаються досить обмеженими.

Підприємницький рівень інституціональних правил здійснення туристичної діяльності визначається в межах окремих підприємств сукупною дією наступних факторів: головні соціокультурні засади забезпечення усталеного розвитку підприємства туристичної сфери; склад, зміст, принципи розподілу виконання управлінських функцій в ТД; структура і зміст системи

планів підприємства, яке надає послуги з туристичного обслуговування та ін.

Склад та повноваження інституціональних структур ТД на підприємницькому рівні обумовлюються місцем управлінських функцій, пов'язаних з ТД у загальній організаційній структурі управління професійними суб'єктами туристичного ринку, а також обсягом повноважень відповідних фахівців в сфері прийняття відповідних управлінських рішень..

До складу основних функцій управління туристичною діяльністю (УТД), на думку автора, слід віднести наступні (табл. 2).

Склад функцій управління туристичною діяльністю

Таблиця 2

Функції управління (ФУ) ТД	Зміст ФУ ТД	Управлінські процедури виконання ФУ ТД
Планування	Наукове передбачення майбутнього на основі визначення закономірностей ТД, формування образів та аналогів різних управлінських ситуацій в плановому періоді, цілеполагання, створення алгоритмів та програм досягнення цілей ТД	Прогнозування умов і наслідків ТД
		Моделювання ТД
		Визначення стратегічних цілей ТД
		Розробка туристичної політики
		Координація ТПД з іншими стратегіями
		Поточне планування ТД
		Координація планів ТД з інш. планами
Організація	Упорядкування технічної, економічної, соціальної та організаційної підсистем управління ТД на всіх ієрархічних рівнях, формування та забезпечення належного рівня функціонування управлінської системи УТД	Розробка функціональної структури ТД
		Формування кадрового забезпечення УТД
		Розподіл відповідальності за виконання функцій ТД
		Розробка методичного забезпечення УТД
		Розробка системи документообігу
Керівництво	Прийняття конкретних управлінських рішень та віддача команд щодо їхньої реалізації безпосереднім виконавцям	Прийняття управлінських рішень в сфері туристичної діяльності
Контроль	Здійснення зворотних зв'язків в системі управління для визначення існуючого стану ТД у порівнянні з минулим станом для обґрунтування оптимальних управлінських рішень	Розробка контрольних процедур
		Облік результатів ТД
		Моніторинг показників ТД
		Аудит системи управління ТД
		Аналіз і ведення аналітичної звітності
Мотивація	Формування внутрішніх спонукальних сил трудової поведінки, орієнтованої на забезпечення досягнення цілей ТД	Оцінка результатів діяльності персоналу
		Розробка форм заохочення персоналу
		Розробка заходів з удосконалення мотивації та реформування організаційної культури

Наявність численних особливостей, які притаманні процесу розвитку туристичної діяльності, обумовлює високий рівень складності і різноманіття ТД як специфічного об'єкту управління. Тому розв'язання проблеми забезпечення ефективності ТД має передбачати послідовне вирішення не менш складного і різноманітного комплексу багатьох виробничих, організаційних, економічних і соціальних завдань.

Реалізація такого підходу насамперед передбачає формування на засадах провесно-територіального підходу окремої спеціальної системи управління туристичною діяльністю.

Характерна особливість структурної побудови системи полягає насамперед у дворівневій диференціації основних складових СУ ТД (стратегічно-поточного розмежування процесів функціонування об'єкту управління – ТД – та управлінської системи – СУ), яка пов'язана із надмірним різноманіттям процесу туристичної діяльності.

Таким чином, наявність та необхідність розв'язання стратегічних і оперативних проблем забезпечення розвитку туристичного комплексу обумовлюють доцільність диференціації процесу функціонування СУ ТД на стратегічний і поточний рівні. Проте між складовими системи

(структурними елементами, які входять до складу об'єкту управління і управлінської системи), задіяними на різних рівнях управлінського процесу в сфері ТД, існує тісний зв'язок. Так, наприклад, формування оптимального туристичного потенціалу території (на стратегічному рівні) має бути обов'язковою передумовою і надійним підґрунтям реалізації поточних процесів інформаційно-комунікаційного забезпечення туристичного процесу [3].

Управлінська система (УС) як елемент системи управління ТД обов'язково (як будь-яка інша управлінська система) містить у своєму складі наступні структурні елементи:

підсистема механізму управління (цілі, принципи, пріоритети, функції, методи здійснення управлінської діяльності);

підсистема структури управління, яка є відбиттям принципів засад самої побудови (статичного аспекту існування) управлінської системи;

підсистема організації управління ТД в процесі безпосереднього функціонування (динамічний аспект існування) УС;

комплекс підсистем забезпечення функціонування УС (підсистеми інформаційного, кадрового, нормативно-методичного забезпечення управління продуктивною зайнятістю та підсистема контролю ефективності управління).

В свою чергу, підсистема механізму управління поділяється на три основні блоки: цільовий блок; блок способів, форм і методів управління формуванням кількісного і якісного складу персоналу; блок способів, форм і методів управління туристичною діяльністю.

Доцільність зазначеного розмежування складових механізму управління визначається наявними відмінностями у соціально-економічній природі процесів функціонування і розвитку туристичної індустрії. Існування та помітний характер суттєвих різниць у закономірностях, факторах і умовах протікання цих процесів обумовлюють необхідність застосування адекватного (за змістом і різноманіттям) інструментарію прийняття управлінських рішень. Крім того, необхідність виокремлення цільового блоку механізму управління пов'язана із стрижневим значенням функції цілеполагання, реалізація якої має забезпечувати погодження, поєднання та координацію дуже різних за сутністю і походженням економічних, соціальних, виробничих, культурних та інших процесів, що пов'язані з функціонуванням об'єкту управління.

Основним плановим інструментом подолання стратегічного розриву між наявними та необхідними умовами щодо забезпечення усталеного розвитку об'єктів туристичної індустрії є цільова програма розвитку.

Програмно-цільова діяльність являє собою систему заходів, які пропонуються щодо виконання для досягнення єдиної, заздалегідь встановленої цілі. Сутність програмно-цільового методу планування полягає у розробці шляхів вирішення будь-яких великих та складних соціально-економічних завдань через відбір та впровадження системи програмних заходів, орієнтованих на досягнення цілей, реалізація яких здатна забезпечити вирішення управлінських проблем у розвитку об'єкту управління [3].

Висновки. Таким чином, цільова програма розвитку туризму (ЦПРТ) являє собою цілісну сукупність послідовно здійснюваних заходів, дій, операцій, процедур, що узгоджені загальною спрямованістю на вирішення проблеми створення ефективних передумов забезпечення сталого функціонування і розвитку туристичної індустрії та ретельно пов'язані за виконавцями і термінами реалізації, а також інформації щодо умов, можливостей й обмежень здійснення цих заходів, дій, операцій, процедур. При цьому, згідно до описаного вище методичного підходу, цільова спрямованість ЦПРТ визначається насамперед вимогами подолання стратегічного розриву між еталонним та фактичним станом туристичної діяльності підприємства. Необхідність створення й реалізації ЦРТ як однієї з головних (переважаючих) складових відповідної туристичної політики обумовлюється насамперед ієрархічним характером самого процесу стратегічного планування в національній економіці.

Цільова програма розвитку туризму як плановий документ стратегічного характеру має досить складну структуру, у якій слід відзначити змістовний, функціонально-виконавчий та організаційно-документарний аспекти.

Змістова структура цільової програми, яка розробляється відповідно до встановлених у загальних положеннях пріоритетів забезпечення ТД в рамках певного регіонального комплексу, складається за функціональним принципом структуризації основної функції, що виконується кожною частиною в здійсненні програмно-цільового методу і досягненні програмних ці-

лей. За умови такої структуризації кожен блок виділяється відповідно до ознаки ролі, яку він відіграє у реалізації за допомогою програми логічної схеми програмно-цільового планування й управління, втіленої у послідовність «мета – шляхи – засоби виконання й ресурси».

Література:

1. Гуменюк Ю. Удосконалення управління рекреаційно-туристичним комплексом регіону / Ю. П. Гуменюк // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Зб. наук. праць. Вип. 3 (XLVII) НАН України. ІРД. Частина І. – Львів, 2004. – С. 435–441.
2. Дикань В. Экономика предприятия. Учебник для ВУЗов. / В.Л. Дикань, И.М. Писаревский – Харьков: ООО «Олант», 2002. – 224 с.
3. Мальська М. Туристичний бізнес: теорія і практика. Навч. пос. / М.П. Мальська, В.В. Худо. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
4. Мельник О. Інтегральний показник туристичної привабливості території: поняття та теоретичні аспекти / О.В. Мельник. // Регіональна економіка, 2004. - № 4. – С. 197–205.
5. Пазенок В. Філософія туризму в системі соціальної філософії / В.С. Пазенок // Наукові записки КУТЕП: Збірник наукових праць. Серія: філософські науки. Вип. 6 / Редкол. Пазенок В.С. (голова). - К.: КУТЕП, 2009. – 278 с.
6. Туристичне країнознавство: країни лідери туризму: Навчальний посібник. / Заг. ред. О.О. Любіцевої. – К.: Альтпрес, 2008. – 436 с.
7. Філіпенко А. Міжнародні економічні відносини: теорія. / А.С. Філіпенко. - К.: Либідь, 2008. – 408 с.

АННОТАЦИЯ

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕГУЛЯТОРЫ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Гуслев А.П., аспирант

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Статья посвящена актуальной теме регулирования туристической деятельности в Украине. Представлена характеристика инструментов регулирования туристической деятельности.

Ключевые слова: рыночная экономика, институционализм, инструменты регулирования.

SUMMARY

STATE ECONOMIC CONTROL OF TOURISM IN UKRAINE

Guslev A.P., PhD Student

V.N. Karazin Kharkiv National University

Article is devoted to an important topic of regulation of tourism in Ukraine. Characteristics of instruments for regulating tourist activities.

Key words: rynochnaya economy institusionalizm, regulatory instruments.

Надійшла до редакції 29. 06. 2011 р.

Науковий керівник: Сідоров В.І., к. е. н., професор